

Załącznik 2

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko: Grażyna Liczbińska

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:

- a) magister nauk biologicznych w zakresie biologii człowieka, Wydział Biologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1994.
- b) doktor nauk biologicznych w zakresie biologii-antropologii, Wydział Biologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2008, *Umieralność i jej uwarunkowania wśród katolickiej i ewangelickiej ludności historycznego Poznania*. Doktorat wyróżniony decyzją Rady Wydziału Biologii UAM z dnia 26 czerwca 2008 roku.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

- a) 2008 do chwili obecnej – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Biologii, Zakład Ekologii Ewolucyjnej Człowieka (do 2013 roku Zakład Ekologii Populacyjnej Człowieka) stanowisko: adiunkt.
- b) 1994 – 2005 – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Biologii, Zakład Ekologii Ewolucyjnej Człowieka stanowisko: biolog na etacie inżynierijno-technicznym.

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego,

(autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa)

Grażyna Liczbińska. 2015. Lutherans in the Poznań province. Biological dynamics of the Lutheran population in the 19th and early 20th centuries. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, str. 240.

ISBN 978-3-8300-8059-6.

b) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

Uzasadnienie podjętego tematu oraz cel naukowy

Wiele zmiennych natury biologicznej, ekologicznej i kulturowej wpływa na dynamikę biologiczną populacji ludzkich. Jednym z elementów systemu kulturowego jest wyznanie, które poprzez normy, nakazy, zakazy i wartości, wpływa na styl życia i sposób funkcjonowania jednostki, rodziny i społeczeństwa, na stosunek do zdrowia, małżeństwa, kontroli urodzeń, seksualności, odgrywa ponadto ważną rolę w tworzeniu określonych wzorców postępowania (np. Condran & Kramarow 1991; Derosas 2003; Golde 1975; Gutmann & Fliess 1993; Kemkes-Grottenthaler 2003 a, b; Kok & van Bavel 2006; McQuillan 1999, 2004; Praz 2009; Reid 1997; Schellekens & van Poppel 2006; van Bavel & Kok 2004, 2010; van Poppel 1985, 1992; van Poppel et al. 2002, 2005). W odniesieniu do Europy Zachodniej XIX i początków XX wieku badacze wskazują na różnice we wzorcach płodności, umieralności i systemu kojarzeń małżeńskich pomiędzy protestantami i wyznawcami innych religii, głównie katolikami i żydami (np. Golde 1975; Kemkes-Grottenthaler 2003a, b; McQuillan 1999; Praz 2009; van Poppel 1992). Odmienność ewangelików na tle społeczeństwa wynikała nie tylko z różnic religijnych, ale także z różnicy w ich zamożności i przedsiębiorczości. Ewangelicy wywodzili się głównie z przodujących ekonomicznie i kulturowo na przełomie XIX i XX wieku Niemiec. Nie dziwi zatem, że prezentowali nowoczesny typ zachowań w sferze kulturowej i cywilizacyjnej (Stegner 1993, 2008). Kościół ewangelicki postrzegany był jako instytucja otwarta na człowieka i otaczający go świat, co znalazło odbicie w ewangelickiej etyce teologicznej. Ta ostatnia regulowała stosunek wiernych do życia rodzinnego i małżeńskiego, wykonywanego zawodu i posiadanych dóbr, a nawet kształtowała relacje z otaczającym środowiskiem i nauką. Protestanci Europy XIX i początków XX wieku postrzegani byli jako tolerancyjni, dobrze wykształceni, wyróżniający się wysoką świadomością i otwarci na zdobycze nauki (Kemkes-Grottenthaler 2003a, b; Mc Quillan 1999; van Poppel 1992).

Ewangelicy słynęli z troski o zdrowie, hołdowali zdrowemu i higienicznemu stylowi życia, a kobiety praktykowały długie karmienie piersią, trafnie dostrzegając jego aspekty zdrowotne (Kemkes-Grottenthaler 2003a, b; McQuillan 1999; van Poppel 1992). Ewangelicka etyka teologiczna propagowała rozsądne planowanie rodziny, rozwijając tym samym odpowiedzialność małżonków i rodziców za dzieci, nie dyskryminując jednocześnie dzieci nieślubnych (Benedyktowicz 1993). Ewangeliczki z Europy Zachodniej poprzez stosowanie środków i metod kontroli urodzeń, świadomie regulowały liczbę dzieci w rodzinie (np. Golde

1975; Gutmann & Fliess 1993; Kemkes-Grottenthaler 2003a, Mc Quillan 1999; van Poppel & Røling 2003). Kościół protestancki nauczał o rozsądnym podejmowaniu decyzji o małżeństwie i nie negował małżeństw mieszanych (Liczbńska 2012b; Makowski 1992).

W świetle badań antropologów, demografów i historyków populacje protestantów z Europy Zachodniej XIX i początków XX wieku charakteryzowały się na tle katolików, na przykład, niskimi miernikami umieralności i płodności oraz wcześniejszymi i szybszymi spadkami urodzeń i zgonów w czasie (Haines & Kintner 2000; Golde 1975; Gutmann & Fliess 1993; Kemkes-Grottenthaler 2003a, b; Mc Quillan 1999; van Poppel et al. 2005).

W przeciwieństwie do wyróżniających się wielowiekową tradycją i zaawansowaniem ekonomicznym wspólnot protestanckich z Europy Zachodniej, osiedlające się na ziemiach polskich wspólnoty ewangelików były bardzo zróżnicowane co do korzeni, poziomu wykształcenia, a zatem i świadomości, tradycji, obyczajów, a nawet nawyków, stylu życia i zamożności. Przybysze pochodzili z różnych niemieckich landów, gdzie wcześniej byli członkami różnych lokalnych Kościołów. Przywozili zatem własne przyzwyczajenia i praktyki religijne (Kiec 2001). Z jednej strony ta niejednorodność kulturowa protestantów, sprawiająca niejednokrotnie trudności integracyjne pomiędzy nimi samymi, a z drugiej strony sąsiedztwo z katolikami, niekiedy nawet od pokoleń, mogły sprzyjać ich akulturacji, obejmującej głównie system wartości i styl życia.

Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, na ile wyznanie kształtowało dynamikę biologiczną ludności zamieszkującej prowincję poznańską (jednostka administracyjna z grubsza obejmująca teren Wielkopolski) XIX i początków XX wieku, gdyż obiektem studiów była do tej pory jej ludność katolicka (np. Borowski 1976; Budnik & Liczbńska 2014; Budnik i in. 2002, 2004; Dąbrowski 2002; Domżol 2002; Henneberg 1977a, b, 1978). Dynamika biologiczna ludności wyznania ewangelickiego, bardzo dobrze rozpoznana w odniesieniu do populacji protestanckich Europy Zachodniej (np. Haines & Kintner 2000; Golde 1975; Gutmann & Fliess 1993; Kemkes-Grottenthaler 2003a, b; Mc Quillan 1999; van Poppel et al. 2005) nie znalazła do tej pory miejsca w badaniach antropologii polskiej. Antropologicznych opracowań praktycznie brak. Niedawne pionierskie prace dotyczyły uwarunkowań umieralności wśród ewangelickiej (i katolickiej) ludności XIX-wiecznego Poznania (Liczbńska 2009a, b, 2011), czy luterkańskiej ludności Bielski Syjon z Bielska XIX i początków XX wieku (Wrębiak 2010, 2011). Przeprowadzono także pilotażowe analizy płodności w ewangelickich parafiach: z Poznania (Liczbńska & Nowak 2015) i wiejskiej parafii Trzebosz z pogranicza Wielkopolski i Śląska (Liczbńska 2012a, 2013) oraz analizy

systemu kojarzeń w populacjach ewangelickich historycznej Wielkopolski (Liczbńska 2012b, 2014a, b).

W świetle powyższych uwag wyłania się cel pracy. Jest nim ocena dynamiki biologicznej, jej uwarunkowań i przemian w czasie wśród ludności wyznania ewangelickiego zamieszkującej prowincję poznańską (Wielkopolska) II połowy XIX i początków XX wieku.

Omówienie celu naukowego pracy i osiągniętych wyników

W monografii “Lutherans in the Poznań province. Biological dynamics of the Lutheran population in the 19th and early 20th centuries” opublikowanej w 2015 roku w Hamburgu przez Verlag Dr. Kovač (ISBN 978-3-8300-8059-6) dokonano charakterystyki dynamiki biologicznej, jej uwarunkowań i przemian w czasie wśród ludności wyznania ewangelickiego z prowincji poznańskiej XIX i początków XX wieku.

Charakterystykę protestantyzmu i protestanckiej etyki teologicznej oraz ich przełożenie na mierniki demograficzne w populacjach historycznej Europy Zachodniej i – ponadto – opis stanu badań nad protestantyzmem w Polsce, cel główny i cele szczegółowe pracy zawarto w pierwszym rozdziale monografii (Chapter 1: Introduction).

W drugim rozdziale pracy (Chapter 2: Vital statistics) dokonano dokładnej charakterystyki materiału oraz wnikliwej oceny rzetelności wykorzystanych źródeł historycznych. W pracy wykorzystano trzy rodzaje materiałów historycznych. Pierwszym źródłem informacji o ruchu naturalnym były księgi parafialne z lat 1855–1905 dla trzech wybranych parafii ewangelickich z prowincji poznańskiej: parafii św. Krzyża z Poznania (*Kreuzkirche*), parafii św. Krzyża z Leszna (*Kreuzkirche*) i wiejskiej parafii Jastrzębsko Stare (*Friedenhorst*). Ośrodki te różniły się pod względem wielkości i stopnia zurbanizowania, a zatem pod względem ekologicznym i kulturowym, reagując tym samym w różnym stopniu na zmiany polityczne, gospodarcze i społeczne. Zebrany materiał liczył łącznie 26718 wypisów o urodzeniach, 7483 zawartych małżeństwach i 26842 zgonach. Drugim źródłem informacji były pruskie roczniki statystyczne (*Preussische Statistik*, 1876–1906), z których spisano liczby urodzeń, małżeństw i zgonów dla Poznania, gmin wiejskich i miejskich prowincji poznańskiej z lat 1875–1905. Łącznie zebrano 1668548 danych o urodzeniach żywych, 302570 zawartych małżeństwach oraz 997464 zgonach. Liczby urodzeń, małżeństw i zgonów dla ludności wyznania ewangelickiego zamieszkującej XIX-wieczną prowincję poznańską zaczerpnięto z monografii von Bergmanna (1883). Łącznie materiał opiewał na 560100 urodzeń żywych, 123008 zawartych małżeństw oraz 422276 zgonów. Materiały poddano wnikliwej ocenie ich rzetelności i wiarygodności. Na podstawie przeprowadzonej krytyki

rzetelności powyższych źródeł historycznych można było, przy zachowaniu pewnej ostrożności interpretacyjnej, wykorzystać je do dalszych analiz.

W trzecim rozdziale (Chapter 3: Population profile of Lutherans) scharakteryzowano zmiany w czasie w liczbach urodzeń, zawieranych małżeństw i zgonów, a także składowych ruchu naturalnego: surowych współczynników urodzeń i zgonów i wynikającego z nich przyrostu naturalnego, oraz współczynnika dynamiki demograficznej. Surowe współczynniki urodzeń i zgonów oszacowano w oparciu o odtworzone dla parafii ewangelickich liczby ludności metodą krzywych logistycznych. W przypadku ludności ewangelickiej całej prowincji poznańskiej – wspomniane mierniki oszacowano w oparciu o liczby ludności zaczerpnięte z wymienionych wcześniej pruskich opracowań statystycznych. Uzyskane w pracy wartości współczynników płodności ciążyły w kierunku tych samych mierników otrzymanych dla wielkopolskich wsi, zaś wartości współczynników zgonów – w kierunku tych samych miar obliczonych dla aglomeracji miejskich, na przykład dla Poznania. W badanych parafiach ewangelickich bardzo dobrze widać rozwarstwienie w wartościach surowych współczynników urodzeń i zgonów w zależności od wielkości ośrodka zamieszkania: najwyższe wartości współczynników urodzeń odnotowano na wsiach, zaś zgonów w miastach regionu. Generalnie rzecz biorąc, populacje ewangelickie zamieszkujące prowincję poznańską bardzo dobrze wpisywały się pod względem wartości współczynników urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego i dynamiki demograficznej w trendy w ruchu naturalnym zaobserwowane dla całej ludności Wielkopolski II połowy XIX i początków XX wieku, w tym głównie ludności katolickiej (Borowski 1962, 1969, Kędelski 1980, 1985). Wynik taki zaskakuje w tym sensie, iż w odniesieniu do populacji protestanckich zamieszkujących Europę Zachodnią w tym samym okresie rozwarstwienie ze względu na konfesje w wartościach współczynników urodzeń i zgonów jest rzeczą dość dobrze znaną i udokumentowaną (np. Derosas 2003; Golde 1975; Kemkes-Grottenthaler 2003 a, b; Kok & van Bavel 2006; Mc Quillan 1999; Praz 2003; Reid 1997; Schellekens & van Poppel 2006; van Bavel & Kok 2004, 2010; van Poppel, 1985, 1992). Regiony Europy Zachodniej, w których przeważała ludność ewangelicka, wyróżniały się niższą płodnością i umieralnością oraz ich wcześniejszymi i szybszymi spadkami w czasie w porównaniu z obszarami z przewagą katolików.

W czwartym rozdziale pracy (Chapter 4: Mortality) dokonano oceny zróżnicowania umieralności w populacjach ewangelickich poprzez analizę współczynników umieralności niemowląt, umieralności okołoporodowej, funkcji biometrycznych tablic wymieralności i funkcji przeżycia. Scharakteryzowano także wzorce zastępowania chorób zakaźnych

chorobami cywilizacyjnymi wśród ludności ewangelickiej na tle tego samego zjawiska w prowincji poznańskiej wszystkich wyznań, znanego w literaturze pod nazwą przejścia epidemicznego (Omran 1971), oraz roczną rytmikę zgonów. Generalnie, populacje ewangelików zamieszkujących prowincję poznańską II połowy XIX i początków XX wieku charakteryzowały się wysokim poziomem umieralności, a uzyskane mierniki umieralności i parametry tablic wymieralności mieściły się w zakresie wartości tych miar dla całej Wielkopolski, reprezentowanej w znakomitej większości przez ludność katolicką (np. Borowski 1963, 1967, 1969; Budnik & Liczbińska 2006). Innymi słowy, uzyskany poziom umieralności był bardzo typowy dla II połowy XIX i początków XX wieku i uzależniony od szeroko pojętych warunków ekologicznych i kulturowych. Jest to zupełnie inny obraz umieralności niż odnotowany w populacjach protestanckich Europy Zachodniej z podobnego okresu. Wielu badaczy zwraca bowiem uwagę na rozwarstwienie ze względu na wyznanie w poziomie umieralności, szczególnie umieralności niemowląt, na rzecz niższego jej poziomu wśród ewangelików w porównaniu na przykład z populacjami katolickimi (Condran & Kramarow 1991; Derosas 2003; Kemkes-Grottenthaler 2003 a, b; Mc Quillan 1999, 2004; Reid 1997; van Poppel 1992).

Oceny zróżnicowania mierników płodności oszacowanych na podstawie parametrów tablic wymieralności i współczynnika przyrostu naturalnego, charakterystykę sezonowości poczęć, urodzeń nieślubnych i małżeńskich oraz trendów w czasie w zakresie kontroli urodzeń dokonano w piątym rozdziale monografii (Chapter 5: Fertility). Analiza mierników płodności kreśli obraz ewangelików z prowincji poznańskiej jako populacji o dość wysokim potencjale rozrodczym, przy czym najwyższą płodnością charakteryzowały się tereny wiejskie, najniższą miasta. Mierniki płodności bardzo dobrze wpisują się w wysoki potencjał rozwojowy ówczesnej Wielkopolski, czy też populacji zamieszkujących pozostałe historyczne ziemie polskie (np. Budnik 2005; Piasecki 1990; Rejman 2006; Wrębiak 2011, Zielińska 2012). Płodność wśród ewangelików prowincji poznańskiej, o ile była regulowana, to przede wszystkim poprzez wpływ różnorodnych czynników ekologiczno-kulturowych, których rodzice nie byli do końca świadomi, jak zakazy kościelne, wzmożona aktywność zawodowa w pewnych okresach roku, czy też karmienie piersią. Przypuszcza się, iż w rodzinach ewangelickich z prowincji poznańskiej raczej nie planowano z góry liczby dzieci. Tymczasem dotychczasowe badania pokazują, iż w populacjach ewangelickich Europy Zachodniej płodność była niska, świadomie regulowana środkami i metodami kontroli urodzeń, a jej spadki w czasie były szybsze niż w populacjach katolickich (Head 1988; Golde 1975;

Gutmann & Fliess 1993; Kemkes-Grottenthaler 2003a, Mc Quillan 1999; Pfister 1988; Praz 2009; Schellekens & van Poppel 2006).

W rozdziale 6 (Chapter 6: Mating system) dokonano analizy systemu kojarzeń małżeńskich za pomocą oceny rozkładów odległości małżeńskich, natężenia endogamii i egzogamii, obliczono także współczynniki małżeństw, scharakteryzowano roczną rytmikę ślubów i wiek partnerów w chwili ślubu. Ludność ewangelicka zamieszkująca prowincję poznańską II połowy XIX i początków XX wieku charakteryzowała się dużą mobilnością terytorialną, głównie do miast regionu, w mniejszym zaś stopniu na tereny wiejskie. Skupiała się ona głównie w ośrodkach miejskich, gdyż większość ewangelików zajmowała stanowiska w handlu, przemyśle, transporcie i rzemiośle, a tylko nieliczni trudnili się rolnictwem. Wielkopolscy ewangelicy charakteryzowali się dość późnym wiekiem wstępowania w związki małżeńskie. Dotyczyło to szczególnie ewangelików z miast, na przykład z Poznania i Leszna. Wiek nowożeńców wstępujących po raz pierwszy w związki małżeńskie obniżał się w czasie, co wiązało się z ogólną poprawą sytuacji ekonomicznej w regionie i tym samym wcześniejszym finansowym usamodzielnianiu się młodych. Roczna rytmika zawierania ślubów w parafiach ewangelickich była pod przemożnym wpływem kalendarza liturgicznego. Było to zjawisko typowe nie tylko dla europejskich ewangelików, ale także dla wyznawców religii katolickiej (np. Coppa et al. 2001; Cressy 1985; Kemkes-Grottenthaler 2003b; Knodel 1988; McQuillan 1999; van Poppel 1995). Miasta prowincji poznańskiej wyróżniały się też większymi odsetkami małżeństw mieszanych niż wsie. Ludność zamieszkująca tereny wiejskie charakteryzowała się bowiem większym przywiązaniem do tradycji niż ta z miast, i było to zjawisko niezależne od wyznania. Populacje miejskie wyróżniały się za to większą otwartością, a co za tym idzie większą intensywnością wymiany partnerów małżeńskich niż wiejskie. Stąd też wyższe wartości współczynników egzogamii w parafiach miejskich niż na wsiach. Wysoka egzogamia wynikała z dużej mobilności terytorialnej ludności protestanckiej, co ostatecznie prowadziło do dużej dynamiki wymiany partnerów małżeńskich. Ewangelicy z miast byli bardziej mobilni niż ci zamieszkujący wsie. Potwierdzają to rozkłady odległości małżeńskich, z których wynikają częstsze napływy partnerów z bardzo odległych rzędów sąsiedztwa do Poznania i Leszna, niż do wsi parafii Jastrzębsko.

W rozdziale 7 (Chapter 7: State of and changes in gene pools) dokonano oceny stanu i dynamiki puli genów populacji ewangelickich poprzez oszacowanie stopnia izolacji genetycznej, poligamii biologicznej oraz sposobności do działania doboru naturalnego przez zróżnicowaną wymieralność. Wspomniana już duża mobilność ewangelików z prowincji poznańskiej miała swoje odbicie w bardzo niskich wartościach współczynników

wewnątrzgrupowego spokrewnienia. W miastach odnotowano niższe wartości współczynników poligamii biologicznej niż na wsiach parafii Jastrzębsko Stare. Na wsiach bowiem kwestie ekonomiczne oraz konieczność prowadzenia gospodarstwa i uprawy ziemi zmuszały osoby owdowiałe do ponownego wstępowania w związki małżeńskie. We wszystkich analizowanych parafiach ewangelickich widać poprawę wartości mierników sposobności do działania doboru naturalnego przez zróżnicowaną wymieralność w czasie: spadek wartości współczynników Crows, wzrost szansy na reprodukcję osobników dorosłych i ogólną poprawę stanu biologicznego, na co złożyła się poprawa warunków sanitarno-epidemiologicznych i ogólnie – warunków życia w prowincji poznańskiej pod koniec XIX i na początku XX wieku.

Podsumowując, należy podkreślić, iż takie składowe dynamiki biologicznej ludności ewangelickiej, jak umieralność i płodność wykazywały cechy typowe dla prowincji poznańskiej i – generalnie ziem polskich z II połowy XIX i początków XX wieku – i były pod przemożnym wpływem szeroko pojętych czynników kulturowych i ekologicznych (Rozdziały 4 i 5). W analizowanej grupie odnotowano stopniowy spadek umieralności i płodności w czasie. Było to zjawisko charakterystyczne dla ziem polskich z tego okresu, w tym tych pod zaborem pruskim, nierozzerwalnie towarzyszące przejściu demograficznemu. Proces ten związany był z fundamentalnymi zmianami społecznymi, których konsekwencją była poprawa jakości życia, opieki medycznej i warunków ekologicznych w prowincji pod koniec XIX wieku. Z kolei analiza mierników z zakresu genetyki populacyjnej (Rozdziały 6 i 7) pozwala stwierdzić, iż w II połowie XIX i początkach XX wieku głównym czynnikiem dynamizującym pulę genów populacji ewangelickiej z prowincji poznańskiej był ruch wędrowniczy.

Potencjalne wykorzystanie badań

Scharakteryzowane wyniki, zawarte w monografii “Lutherans in the Poznań province. Biological dynamics of the Lutheran population in the 19th and early 20th centuries” (2015, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, str. 240) były prezentowane na zagranicznych seminariach i konferencjach naukowych (Załącznik 4: III A1–A4). Problem umieralności w populacjach ewangelickich z prowincji poznańskiej XIX i początków XX wieku był dyskutowany w 2014 roku w Münster na zaproszenie Niemieckiego Towarzystwa Demografii Historycznej. Wzorce płodności w populacjach ewangelickich historycznej prowincji poznańskiej prezentowałam w ramach seminarium *Historie de la Famille* w Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales w 2014 roku w Paryżu i w ramach Population History Seminar organizowanego przez Labo-

ratory of Historical Demography, Max Planck Institute for Demographic Research w Rostoku. Zawieranie małżeństw było przedmiotem dwóch wykładów wygłoszonych w ramach seminarium *Historie de la Famille* w Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales w 2014 roku w Paryżu oraz na konferencji zorganizowanej przez Komisję ds. Historii Niemców w Polsce, na Uniwersytecie w Siegen w 2013 roku.

W dyskusjach mocno podkreślano interdyscyplinarność prowadzonych przeze mnie badań dynamiki biologicznej populacji z historycznej Polski, ich mocne osadzenie w kontekście historycznym i społecznym oraz fakt, iż otwierają możliwość nowej dyskusji i nowego spojrzenia na temat biodemografii populacji protestanckich historycznej Europy. Kładziono także duży nacisk na fakt, iż badania dynamiki biologicznej populacji protestanckich z historycznych ziem polskich są pionierskie, zatem dają olbrzymi wgląd w obraz demograficzny wciąż mało poznanej historycznej Europy Środkowej.

Literatura

W autoreferacie uwzględniono tylko wybrane pozycje literatury przedmiotu. Szczegółowe odnośniki do badań innych autorów znajdują się w monografii „*Lutherans in the Poznań province. Biological dynamics of the Lutheran population in the 19th and early 20th centuries*”, opublikowanej w 2015 roku w Hamburgu przez Verlag Dr. Kovač (ISBN 978-3-8300-8059-6).

Benedyktowicz W. 1993. *Co powinniśmy czynić? Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.

Borowski S. 1962. *Rozwarstwienie wsi wielkopolskiej w latach 1807–1914. Studium statystyczne nad społecznymi i ekonomicznymi następstwami włączenia wsi na orbitę rynku*. Poznań: Rada Naukowo-Ekonomiczna przy Prezydium WRN w Poznaniu.

Borowski S. 1963. Gospodarcze podłoże zmian ludnościowych w Wielkopolsce w latach 1807–1914. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* XXV: 73–98.

Borowski S. 1967. Zgony i wiek zmarłych w Wielkopolsce w latach 1806–1914. *Przeszłość Demograficzna Polski* 1: 111–130.

Borowski S. 1969. Rozwój demograficzny i problem maltuzjański na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim w latach 1807–1914. *Przeszłość Demograficzna Polski* 3: 125–142.

Borowski S. 1976. Procesy demograficzne w mikroregionie Czacz w latach 1598–1975. *Przeszłość Demograficzna Polski* 9: 95–191.

Budnik A. 2005. *Uwarunkowania stanu i dynamiki biologicznej populacji kaszubskich w Polsce. Studium antropologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Budnik A., Gumna I., Liczbińska G. 2002. Dynamika biologiczna XIX-wiecznych populacji wiejskich z parafii Dziekanowice jako efekt sytuacji społeczno-politycznej w mikroregionie Ostrowa Lednickiego we wczesnym średniowieczu. *Studia Lednickie* VII: 95–110.
- Budnik A., Liczbińska G. 2006. Urban and Rural Differences in Mortality and Causes of Death in Historical Poland. *American Journal of Physical Anthropology* 129: 294–304.
- Budnik A., Liczbińska G. 2014. Biological and cultural causes of seasonality of deaths in historical populations from Poland. Przyjęte do druku w *Collegium Antropologicum*.
- Budnik A., Liczbińska G., Gumna I. 2004. Demographic Trends and Biological Status of Historic Populations From Central Poland: The Ostrów Lednicki Microregion. *American Journal of Physical Anthropology* 125: 369–381.
- Condran G.A., Kramarow E.A. 1991. Child Mortality among Jewish Immigrants to the United States. *Journal of Interdisciplinary History* 22: 223–254.
- Coppa C., Di Donato L., Vecchi F., Danubio M.E. 2001. Seasonality of Marriages and Ecological Contexts in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500–1871. *Collegium Antropologicum* 25 (2): 403–412.
- Cressy D. 1985. The Seasonality of Marriage in Old and New England. *Journal of Interdisciplinary History* 16 (1): 1–21.
- Dąbrowski R. 2002. Ocena stopnia wewnątrzgrupowego spokrewnienia ludności z mikroregionu Ostrowa Lednickiego w XIX i początkach XX wieku – analiza izonomii. *Studia Lednickie* VII: 111–126.
- Derosas R. 2003. Watch out for the Children! Differential Infant Mortality of Jews and Catholics in Nineteenth-Century Venice. *Historical Methods* 36 (3): 109–129.
- Domżol M. 2002. Ocena stanu puli genów na podstawie analizy odległości małżeńskich w populacjach wiejskich z mikroregionu Ostrowa Lednickiego na przełomie XIX i XX wieku. *Studia Lednickie* VII: 127–141.
- Golde G. 1975. *Catholics and Protestants. Agricultural Modernization in Two German Villages*. New York: Academic Press.
- Gutmann M.P., Fliess K.H. 1993. The Determinants of Early Fertility Decline in Texas. *Demography* 30 (3): 443–457.
- Haines M.R., Kintner H.J. 2000. The Mortality Transition in Germany, 1860–1935. *Historical Methods* 33 (2): 83–104.

- Head A.L.1988. Le contrôle de la fécondité en milieu préalpin l'exemple de paroisses protestantes dans le pays glaronais: (XVIIIe-XIXe siècles). *Annales de Démographie Historique*: 99–109.
- Henneberg M. 1977 a. Ocena dynamiki biologicznej wielkopolskiej dziewiętnastowiecznej populacji wiejskiej. I. Ogólna charakterystyka demograficzna. *Przegląd Antropologiczny* 43: 67–89.
- Henneberg M. 1977 b. Ocena dynamiki biologicznej wielkopolskiej dziewiętnastowiecznej populacji wiejskiej. II. System kojarzeń i płodność. *Przegląd Antropologiczny* 43: 245–272.
- Henneberg M.1978. Ocena dynamiki biologicznej wielkopolskiej dziewiętnastowiecznej populacji wiejskiej. III. Opis stanu puli genów na podstawie danych demograficznych. *Przegląd Antropologiczny* 44: 33–52.
- Kemkes-Grottenthaler A. 2003 a. God, Faith and Death: The Impact of Biological and Religious Correlates on Mortality. *Human Biology* 75 (6): 897–915.
- Kemkes-Grottenthaler A. 2003 b. More than a Leap of Faith: The Impact of Biological and Religious Correlates on Reproductive Behavior. *Human Biology* 75 (5): 705–727.
- Kędelski M. 1980. Próba rekonstrukcji porządku wymierania w Wielkopolsce w okresie rewolucji demograficznej. *Przeszłość Demograficzna Polski* 12: 47–65.
- Kędelski M. 1985. Umieralność i trwanie życia w Wielkopolsce w latach 1818 –1875. *Przeszłość Demograficzna Polski* 16: 109–138.
- Kiec O. 2001. *Protestantyzm w Poznańskim 1815–1918*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Knodel J.1988. *Demographic Behavior in the past: A Study of fourteen German village population in the eighteenth and nineteenth centuries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kok J., van Bavel J. 2006. Stemming the tide. Denomination and religiousness in the Dutch fertility transition, 1845–1945. W: *Religion and the decline of fertility in the Western World*. R. Derosas, F. van Poppel (Red.). Dordrecht: Springer, pp. 83–105.
- Liczbińska G. 2009 a. Infant and Child Mortality among Catholics and Lutherans in Nineteenth century Poznań. *Journal of Biosocial Science* 41: 661–683.
- Liczbińska G. 2009 b. *Umieralność i jej uwarunkowania wśród katolickiej i ewangelickiej ludności historycznego Poznania*. Poznań: Biblioteka Telgte.
- Liczbińska G. 2011. Ecological Conditions vs. Religious Denomination. Mortality Among Catholics and Lutherans in Nineteenth-Century Poznań. *Human Ecology* 39: 795–806.

- Liczbińska G. 2012 a. Fertility and family structure in the Lutheran population of the parish of Trzebosz in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. *The History of the Family* 17 (2): 142–156.
- Liczbińska G. 2012 b. Marriage patterns among Lutherans from the parish of Trzebosz in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. *The History of the Family* 17 (2): 236–255.
- Liczbińska G. 2013. Fertility Patterns and Reproductive Behaviours in the Lutheran and Catholic Populations from Historical Poland. *Advances in Anthropology* 3 (3): 149–156.
- Liczbińska G. 2014 a. Mating system and gene flow in the Lutheran communities from historical Polish territories (the Parish of Trzebosz, the second half of the 19th and early 20th century). *Journal of Advances in Biology* 4 (2): 375–383.
- Liczbińska G. 2014 b. Participation of women and men of the Lutheran denomination in the creation of the marriage pattern in the district of Poznań (*Regierungsbezirk Posen*) in the second half of the 19th century. W: *German men do not tire when surrounded by dangers! Interdependencies of gender, ethnicity and class in the history of the Germans in Poland in the 19th and 20th centuries*. C. Kraft, M. Krzoska, I. Röskau-Rydel (Red.). Osnabrück: Fibre Verlag (w druku).
- Liczbińska G., Nowak E. 2015. Reproductive behaviour in the Lutheran urban family from historical Poland (the Parish of St. Peter from Poznań, the second half of the 19th century). *The History of the Family* 20 (1): 122–140.
- Makowski K. 1992. *Rodzina poznańska w I połowie XIX wieku*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- McQuillan K. 1999. *Culture, Religion, and Demographic Behaviour: Catholics and Lutherans in Alsace, 1750–1870*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- McQuillan K. 2004. When Does Religion Influence Fertility? *Population and Development Review* 30 (1): 25–56.
- Omran A.R. 1971. The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of population Change. *The Milbank Memorial Fund Quarterly* 49 (4): 509–538.
- Pfister U. 1988. Mobilité sociale et transition de la fécondité: le cas de Zurich (Suisse) au XVIIIe siècle. *Annales de Démographie Historique*: 111–125.
- Piasecki E. 1990. *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Praz A.F. 2003. Politique Conservatrice et Retard Catholique dans la Baisse de la Fécondité: L'exemple du Canton de Fribourg en Suisse (1860–1930) *Annales de Démographie Historique* 2: 33–55.
- Praz A.F. 2009. Religion, masculinity and fertility decline. A comparative analysis of Protestant and Catholic culture (Switzerland 1890–1930). *The History of the Family* 14: 88–106.
- Preussische Statistik. Die Bewegung der Bevölkerung. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle. Herausgegeben in zwanglosen Heften vom Königl. Preussischen Statistischen Bureau in Berlin.* 1876–1906. Berlin: Königl. Preussischen Statistischen Bureau in Berlin. Heften 42–200.
- Reid A. 1997. Locality or class? Spatial and social differentials in infant and child mortality in England and Wales, 1895–1911. W: *The Decline of Infant and Child Mortality*. C.A. Corsini, P.P. Viazzo (Red.). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 129–154.
- Rejman S. 2006. *Ludność podmiejska Rzeszowa w latach 1784–1880. Studium demograficzno-historyczne*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Schellekens J., van Poppel F. 2006. Religious differentials in marital fertility in The Hague (Netherlands), 1860–1909. *Population Studies* 60 (1): 23–38.
- Stegner T. 1993. *Ewangelicy warszawscy 1815–1918*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Stegner T. 2008. *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku. Sylwetki wybitnych postaci*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- van Bavel J., Kok J. 2004. Birth Spacing in the Netherlands. The Effects of Family Composition, Occupation and Religion on Birth Intervals, 1820–1885. *European Journal of Population* 20 (2): 119–140.
- van Bavel J., Kok J. 2010. A mixed effects model of birth spacing for pre-transition populations. Evidence of deliberate fertility control from nineteenth century Netherlands. *The History of the Family* 15 (2): 125–138.
- van Poppel F.W.A. 1985. Late fertility decline in the Netherlands: the influence of religious denomination, socio-economic group and region. *European Journal of Population* 1(4): 347–373.
- van Poppel F. 1992. Religion and Health: Catholicism and Regional Mortality Differences in Nineteenth-century Netherlands. *Social History of Medicine* 5 (2): 229–253.

- van Poppel F. 1995. Seasonality of work, religion and popular customs: the seasonality of marriage in the nineteenth and twentieth-century Netherlands. *Continuity and Change* 10 (2): 215–256.
- van Poppel F., Jonker M., Mandemakers K. 2005. Differential infant and child mortality in three Dutch regions, 1812–1909. *Economic History Review* 58 (2): 272–309.
- van Poppel F., Röling H. 2003. Physicians and Fertility Control in the Netherlands. *Journal of Interdisciplinary History* XXXIV (2): 155–185.
- van Poppel F., Schellekens J., Liefbroer A.C. 2002. Religious differentials in infant and child mortality in Holland, 1855–1912. *Population Studies* 56: 277–289.
- von Bergmann E. 1883. *Entwicklung Deutscher, Polnischer und Jüdischer Bevölkerung in der Provinz Posen seit 1824*. Tübingen: Verlag der H. Lau-pp'schen Buchhandlung.
- Wrębiak K.A. 2010. Cholera and typhoid fever in 19th-century Bielitzer Zion. *Anthropological Review* 73: 37–46.
- Wrębiak K.A. 2011. *Zjawiska biodemograficzne i stan biologiczny XIX-wiecznego Bielskiego Syjonu*. Maszynopis rozprawy doktorskiej. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Zielińska A. 2012. *Przemiany struktur demograficznych w Toruniu w XIX i na początku XX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo –badawczych (artystycznych)

Poza omówionym nurtem badawczym, związanym z dynamiką biologiczną populacji ewangelickich z prowincji poznańskiej II połowy XIX i początków XX wieku, udokumentowanym w postaci wspomnianej już monografii (patrz: Załącznik 4: IA), moje zainteresowania naukowe koncentrują się wokół przemian w płodności, umieralności i systemu kojarzeń małżeńskich w populacjach historycznych z terenów Polski. Wyniki badań publikowałam m.in. w czasopiśmie z JCR (Załącznik 4: II A). W badaniach skupiałam się na:

a) Rozwarstwieniu w miernikach umieralności i płodności w zależności od wielkości ośrodka zamieszkania i wyznania

Strategia ekologiczna grup ludzkich, stopień urbanizacji i industrializacji, poziom zamożności, wyznaczniki kształtują nie tylko rozwój fizyczny, ale także wpływają na stan zdrowia i parametry demograficzne populacji ludzkich. Badania pokazują wpływ różnorodnych czynników ekologicznych i kulturowych na mierniki demograficzne. Jeden z etapów mojej pracy naukowej, rozpoczęty się jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora i kontynuowany po jego uzyskaniu, dotyczył stratyfikacji w miernikach biodemograficznych w zależności od wielkości ośrodka zamieszkania i związanej z nim sytuacji ekologicznej. Generalnie, badania zależności między stopniem urbanizacji i poziomem śmiertelności w populacjach z historycznych ziem polskich są wciąż bardzo fragmentaryczne, a ich wyniki dają niezbyt jasny obraz. W moich pracach korzystałam z agregatowych danych o umieralności (głównie dla prowincji poznańskiej; prace we współautorstwie z profesorem Alicją Budnik) oraz z wypisów z parafialnych ksiąg zgonów (Załącznik 4: II A8, C3–C5, C8, C10, F2, F5). Szczególnie cenne okazały się te drugie, gdyż pozwalały nie tylko wnioskować o stanie biologicznym populacji historycznych, ale także dostarczały indywidualnych, finezyjnych informacji o zróżnicowaniu społeczno-kulturowym ludności, a tym samym dały głębszy wgląd w uwarunkowania dynamiki biologicznej.

Badania historycznych ziem polskich z II połowy XIX i początków XX wieku pokazują zróżnicowanie w miernikach umieralności w zależności od wielkości ośrodka zamieszkania (II A8; również: II C3–C5, C8, C10, F2, F5). Umieralność na terenach wiejskich była zdecydowanie niższa niż na obszarach zurbanizowanych. Potwierdzają to niższe na wsiach niż w miastach wartości współczynników umieralności ogólnej, umieralności niemowląt, czy wyższe wartości oczekiwanego dalszego trwania życia noworodka. Ponadto, niezależnie od wielkości ośrodka urbanizacyjnego, wskaźniki umieralności malały w czasie, na co

niewątpliwie złożyła się poprawa warunków życia oraz opieki medycznej pod koniec XIX wieku. Rozkład przyczyn zgonów według wzorca miasto-miasteczko-wieś też nie był jednolity i zależał od wielkości ośrodka urbanizacyjnego. Na wsiach największe żniwo zbierały choroby zakaźne. Wprawdzie przepisy pouczające o tym, jak należy sobie z nimi radzić publikowano już w 1815 i 1835 roku, jednak ich dostępność dla ludności wiejskiej była bardzo ograniczona. W miastach, z kolei, odnotowano więcej zgonów na choroby cywilizacyjne.

Rozwarstwieniem w miernikach demograficznych w zależności od wyznania zajęłam się przygotowując rozprawę doktorską i po uzyskaniu stopnia doktora. Zebrany w trakcie przygotowywania rozprawy doktorskiej materiał był podstawą przygotowania trzech prac (II A7, D4, F3). Dobry obiekt badań stanowił XIX-wieczny Poznań, gdyż w jego historię wpisane były losy trzech wyznań: katolickiego, ewangelickiego i mojżeszowego. Scharakteryzowane dla katolików i ewangelików surowe współczynniki zgonów i zgonów niemowląt, jak również parametry tablic wymieralności oraz mierniki sposobności do działania doboru naturalnego wskazywały na złą kondycję biologiczną i wysoką umieralność wyznawców obydwu religii. Wysoki poziom umieralności katolików i ewangelików odbijał – przede wszystkim – szeroko rozumiane warunki ekologiczne, a te w Poznaniu były bardzo złe. Poznań nie był wówczas w stanie stworzyć warunków do zaopatrzenia w wodę o odpowiedniej jakości i w ilościach niezbędnych dla potrzeb wszystkich jego mieszkańców. Czynniki wyznania działały poprzez zmienne społeczno-ekonomiczne: pozycja ekonomiczna i społeczna ewangelików była – na tle katolików – bardzo uprzywilejowana. Wynikało to z polityki osiedleńczej i germanizacyjnej zaborcy i automatycznie przekładało się na lepszy standard życia ewangelików. Jednak wyposażenie kulturowe, jakim dysponowały wówczas obie grupy wyznaniowe, okazało się niewystarczające, aby poprawić ich kondycję biologiczną i – ostatecznie – ograniczyć wówczas wysoką umieralność (II A7; także D4, F3).

Różnice pomiędzy ośrodkami o różnym stopniu zurbanizowania widać także w miernikach płodności. W moich badaniach płodność analizowałam w oparciu o informacje o urodzeniach, zawartych małżeństwach i zgonach, zaczerpnięte z ksiąg parafialnych. Zgromadzone dane pozwoliły na odtworzenie indywidualnych historii rodzin. W moich pracach pokazałam, iż płodność w rodzinie ewangelickiej z Poznania była niższa niż w parafiach wiejskich tego samego wyznania (II A2, II A5; także: E2). Wynik nie wydaje się zaskakiwać, gdyż populacje wiejskie charakteryzowały się większym przywiązaniem do tradycji, w tym posiadania większej liczby dzieci, niż miejskie. Różnice miasto-wieś w miernikach płodności tłumaczyłam późnym wychodzeniem za mąż mieszkanek aglomeracji

miejskiej i tym samym późnym rodzeniem pierwszego dziecka. Ewangelicy z Poznania byli głównie ludnością napływową i ten fakt mógł wpłynąć na odkładanie decyzji o założeniu rodziny w czasie.

Warto jednocześnie podkreślić, że w odniesieniu do populacji protestanckich z historycznej Polski uwzględnienie wyznania w aspekcie badań biologicznych jest szczególnie cenne, stanowi bowiem novum na gruncie antropologii polskiej.

b) Analizie systemu kojarzeń małżeńskich oraz na stanie i przemianach w puli genów

Parafialne księgi małżeństw stwarzają antropologom doskonałą możliwość badania stanu i przemiany puli genów oraz stopnia izolacji genetycznej grup ludzkich. Badanie stanu i przemian w pulach genów populacji historycznej Polski, w tym ewangelickich, jest również tematem moich zainteresowań (np. II A4, E1). Informację o międzygrupowej wymianie genów czerpałam z analizy natężenia egzogamii, poligamii biologicznej i współczynników spokrewnienia. W populacjach ewangelickich zaobserwowałam spadek natężenia egzogamii i wzrost odsetka małżeństw endogamicznych. Zjawisko to było całkowicie odwrotne do odnotowanego w populacjach katolickich, w których poziom egzogamii rósł w czasie. W trakcie badań zwróciłam także uwagę na demograficzne starzenie się populacji protestanckich w Wielkopolsce końca XIX wieku. Znakomita koniunktura ekonomiczna w Prusach w tym okresie skutkowałą rozbudowywaniem sieci parafii ewangelickich, budowaniem nowych kościołów, szkół czy domów parafialnych i – ostatecznie – odpływem ewangelików z Wielkopolski. Populacje luterzańskie były bardzo otwarte na zdobycze z zewnątrz i bardzo dynamicznie wymieniały partnerów małżeńskich. Potwierdzają to niskie wartości współczynników spokrewnienia (II E1).

Dobór naturalny to główny czynnik prowadzący do przemian mikroewolucyjnych w populacjach ludzkich. W antropologii polskiej popularnością cieszą się mierniki sposobności do działania selekcji naturalnej, gdyż umożliwiają ilościową ocenę działania doboru naturalnego w oparciu o statystyki demograficzne oraz materiały szkieletowe. W moich pracach (w tym we współautorstwie) podjęłam się również oszacowania sposobności do działania doboru przez różnicową wymieralność i płodność (np. II A6–A9, C7, E4).

W pracy oznaczonej jako II E4 (załącznik 4), posługując się kompleksowym wskaźnikiem Crowa, próbowałam określić, czy dezintegracja populacji Słowińców była spowodowana czynnikami o charakterze biologicznym (ekologiczno-adaptacyjnym), prowadzącymi ostatecznie do zaburzeń strategii rozrodczej, czy może następstwem oddziaływania czynników kulturowych (politycznych), powodujących utratę ich tożsamości

etnicznej i emigrację z terenów macierzystych (praca we współautorstwie z dr hab. Oskarem Nowakiem i profesorem Januszem Piontkiem). Opracowanie to jest przyczynkiem do poznania historii biologicznej tzw. „małych narodów” Europy, które ulegają coraz szybszym procesom akulturacji i dezintegracji (inne prace, w tym dotyczące Łemkowszczyzny, w przygotowaniu).

c) Sezonowości zjawisk biologicznych

Sezonowość jest to pewien określony czas, w którym zachodzą procesy biologiczne. Sezonowości zjawisk biologicznych możemy doszukiwać się również w odniesieniu do człowieka, gdyż wszelkie zmiany dokonujące się w obrębie gatunku ludzkiego charakteryzują się pewnymi zależnościami i zachodzą w mniej lub bardziej ściśle sprecyzowanym czasie. Księgi metrykalne urodzeń, małżeństw i zgonów pozwalają na badanie sezonowości zjawisk biologicznych, a następnie na wnioskowanie o ich uwarunkowaniach kulturowych, ekologicznych i biologicznych.

W pracach wykazałam nadwyżki zgonów w ciągu roku w populacjach historycznych. Pokazują one ich ograniczone możliwości adaptacyjne do warunków środowiska (II A1, A6–A8, C3). Scharakteryzowałam także (we współpracy z profesorem Alicją Budnik) wzorce rocznej rytmiki zgonów w populacjach z historycznych ziem polskich według ich kryterium zamożności (II A1). Na ziemiach polskich o niskim poziomie gospodarki statystycznie istotnie więcej zgonów było wczesną wiosną, czyli na przednówku. W bogatych i nowoczesnych wsiach Wielkopolski wiosennego szczytu umieralności nie było. Pojawił się on natomiast późnym latem i jesienią. Szczyt przednówkowy odzwierciedlał zwykle niedobory żywności po zimie, zaś szczyt letni świadczył o tym, iż populacje nie cierpiały głodu, za to miały problem z zachowaniem higieny podczas przechowywania, przygotowywania i spożywania żywności.

Urodzenia również wyróżniają się sezonowymi fluktuacjami (II A2, A5, E2). Wykazałam różnice w sezonowości urodzeń w zależności od wielkości ośrodka zamieszkania. Brak sezonowości urodzeń małżeńskich w aglomeracji poznańskiej dowodził, iż małżonkowie nie kontrolowali życia płciowego ze względu na wykonywaną pracę, czy też porę roku. Było to zjawisko charakterystyczne dla ludności miejskiej, czy w ogóle – zatrudnionej poza rolnictwem: w rzemiośle, przemyśle, wojsku. Równomierna aktywność zawodowa przez cały rok wpłynęła na zmniejszanie się różnic w liczbie poczęć i urodzeń pomiędzy poszczególnymi miesiącami roku. Ludność wiejska natomiast starała się regulować

swoje życie płciowe ze względu na wykonywane prace polowe oraz bardziej rygorystycznie, niż mieszkańcy miast, przestrzegała nakazów i zakazów religijnych.

Spośród wszystkich składowych ruchu naturalnego, małżeństwa są jedynym jego elementem, który całkowicie podlega woli człowieka, czyli pozostaje pod bardzo silnym oddziaływaniem systemu kulturowego. Roczna rytmika zawierania ślubów w populacjach historycznych, niezależnie od wielkości ośrodka zamieszkania, była w XIX i początkach XX wieku pod przemożnym wpływem kalendarza liturgicznego (II A4).

Ponadto, realizowałam i realizuję poniższe tematy:

d) Zmienność cech biologicznych w populacjach historycznej i współczesnej Polski

Kolejny temat mojej działalności naukowej, rozpoczęty jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora, dotyczył zmienności cech biologicznych we współczesnych populacjach z terenów Polski. W badaniach zajmowałam się jakościową i ilościową charakterystyką linii papilarnych wśród ludności kaszubskiej z Pomorza i Półwyspu Hel. Punktem wyjścia był materiał zebrany do pracy magisterskiej oraz później, w trakcie obozów naukowych Sekcji Antropologicznej Studenckiego Koła Naukowego Przyrodników na Wydziale Biologii UAM (w latach 1994–1999). Zebrany materiał stał się podstawą trzech prac (II C9, E6, F6). Średnie liczby listewek skórnych na palcach i dłoniach obu populacji kaszubskich różniły się od reszty ludności Polski. Wśród Kaszubów odnotowano więcej wzorów mniej skomplikowanych i niższe średnie liczby listewek skórnych. Z kolei odległości biologiczne pozwoliły zaliczyć Kaszubów do jednej grupy populacji, reprezentowanej także przez pozostałą ludność Polski i populacje krajów nadbałtyckich.

W ramach współpracy z Uniwersytetem Medycznym w Poznaniu (w latach 2003–2004), brałam udział w badaniu jakościowym i ilościowym linii papilarnych u pacjentów ze schizofrenią i chorobą afektywną dwubiegunową. W badaniach wykazano odstępstwa w zakresie cech jakościowych i ilościowych w grupie pacjentów ze schizofrenią i u kobiet cierpiących na chorobą afektywną dwubiegunową w porównaniu z populacją osób zdrowych (II C6).

Zagadnienie zmienności cech biologicznych w populacjach z historycznych terenów Polski realizuję od niedawna. Jest to projekt podjęty wspólnie z kolegą dr Zbigniewem Czapłą z Instytutu Antropologii na Wydziale Biologii UAM. Jeden z aspektów badań populacji z ziem polskich XIX i początków XX koncentrował się na analizie uwarunkowań wysokości ciała, jako wskaźnika sytuacji socjo-ekonomicznej. Zdystansowanie tempa rozwoju gospodarczego regionów północno-wschodnich Królestwa Polskiego względem guberni centralnych przełożyło się na statystycznie istotne różnice w wysokości ciała kobiet i

mężczyzn na niekorzyść tych pierwszych (wyniki opublikowane w II A3). Potwierdzono zatem, iż zróżnicowanie warunków społeczno-ekonomicznych, a co za tym idzie standardu i jakości życia, znalazło odbicie w zmiennych biologicznych, do których zaliczamy wysokość ciała (kolejne 2 prace, dotyczące zmienności BMI w populacjach historycznych, w recenzji i w przygotowaniu do druku).

Warto podkreślić, iż historyczne ziemie polskie mają niestety słabą dokumentację masy i wysokości ciała ich mieszkańców, a co za tym idzie, praktycznie brak opracowań dotyczących zmian w czasie w zakresie tych cech oraz ich różnorodnych społecznych i ekonomicznych uwarunkowań. Stąd istnieje potrzeba prowadzenia takich badań.

e) Badaniu kondycji zdrowotnej i starzenia poznawczego ludności współczesnej Wielkopolski

Problemem zdrowia i starzenia poznawczego zajęłam się w latach 2009–2013, w ramach dwóch projektów podjętych wspólnie z kolegami z Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu (dwa granty – Załącznik 4: II G1–G2). Badaniami objęto mieszkańców rolniczych terenów Wielkopolski. Polegały one na wykonaniu pomiarów masy, wysokości ciała i grubości fałdów skórno-tłuszczowych. Przeprowadzono, ponadto, ankiety dotyczącą stylu i jakości życia. Funkcje poznawcze badano za pomocą Skali Krótkiej Oceny Stanu Psychicznego i Testu Stroopa, zaś zwyczaje żywieniowe za pomocą m.in.: kwestionariusza DEBQ, skali uzależnienia od jedzenia YALE; aktywność fizyczną – międzynarodowym kwestionariuszem aktywności fizycznej.

Kondycja zdrowotna mieszkańców wielkopolskich wsi była, ogólnie rzecz biorąc, zła i wynikała ze złej diety i ograniczonej aktywności fizycznej. Szczególnie widać to wśród osób starszych (II C2). Funkcjonowanie poznawcze osób starszych pogarszało się wraz z ich wiekiem. Stopień jego pogarszania zależał od stylu życia (aktywności fizycznej i umysłowej) (II C1, także II B1–B2).

6. Omówienie dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego, współpracy międzynarodowej i dorobku organizacyjnego habilitanta

Oprócz omówionych powyżej osiągnięć naukowych, brałam czynny udział w 27 konferencjach krajowych i zagranicznych. Mój wkład w przygotowaniu wystąpień wynosił od 20 do 100% (III B1–B27). Wygłosiłam 4 wykłady na zaproszenie takich instytucji jak: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales w Paryżu, Deutsche Gesellschaft für Demographie w

Münster, Max Planck Institute for Demographic Research w Rostocku, czy na Uniwersytecie w Siegen (III A1–A4).

Odbyłam staże w ośrodkach europejskich (III H1–H7): dwukrotnie uczestniczyłam w warsztatach z zakresu demografii historycznej, organizowanych przez Instytut Maxa Plancka (III H1, H7) oraz dwukrotnie w szkole letniej z zakresu demografii historycznej, organizowanej w Centre for Population Studies na uniwersytecie w Cluj-Napoca w Rumunii przez European Science Foundation i European Historical Population Samples Network (III H4, H6). Dzięki udziałom w tych szkoleniach bardzo mocno podniosłam poziom wiedzy z zakresu biodemografii. Odbyłam krótki staż podoktorski w Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales w Paryżu, podczas którego pod kierunkiem profesor Antounette Fauve-Chamoux zdobywałam wiedzę z zakresu francuskiej szkoły demografii historycznej (III H3). Odbyłam ponadto dwa stypendia w Niemczech: na Uniwersytecie w Greifswaldzie i w Siegen (III H2, H5). Pobyt na pierwszej uczelni pozwolił mi zebrać literaturę dotyczącą protestantyzmu w Europie, zaś w trakcie drugiego pobytu zgłębiłam wiedzę dotyczącą protestantyzmu i ukończyłam monografię (osiągnięcie habilitacyjne; załącznik 4: IA).

Za wybitny wkład w podnoszenie poziomu badań oraz jakości kształcenia na Wydziale Biologii zostałam w 2014 roku nagrodzona Nagrodą Dziekana Wydziału Biologii UAM (Załącznik 4: II, H).

Od roku 2008, czyli od momentu zatrudnienia na etacie adiunkta, wypromowałam 19 licencjuszy, 6 magistrantów, sprawowałam opiekę nad 3 magistrantami. Opiekowałam się 25 studentami odbywającymi praktyki zawodowe, kierowałam 5 obozami naukowymi oraz przygotowywałam 18 studentów do Ogólnopolskich Konferencji Studenckich i do międzynarodowej konferencji studenckiej w Sofii. Studenci trzykrotnie zdobywali Pierwszą Nagrodę za Najlepszy Plakat (III G1–G5).

W latach 2008–2014 prowadziłam zajęcia dydaktyczne w formie ćwiczeń dla studentów stacjonarnych z następujących przedmiotów: budowa i fizjologia człowieka, anatomia funkcjonalna, biodemografia, metody badań antropologicznych, ekologia człowieka, różnorodność świata zwierząt, biologiczne podstawy rozwoju i wychowania. Prowadziłam pracownię licencjacką i proseminarium, autorskie wykłady monograficzne: „Biologiczna i kulturowa różnorodność populacji ludzkich”, „Demografia historyczna Europy”, „Kulturowa różnorodność populacji ludzkich” oraz konwersatoria z anatomii topograficznej w ramach studiów podyplomowych „Medycyna sądowa” (III F1–F4).

Brałam także aktywny udział w popularyzowaniu nauki poprzez udział w 16. i 17. Pikniku Naukowym Polskiego Radia i Centrum Nauki Kopernik w Warszawie, podczas

których prowadziłam stanowisko z zakresu antropometrii. Odbyłam szereg wykładów dla różnych fundacji i stowarzyszeń, a także podczas Festiwalu Nauki i Sztuki na Wydziale Biologii UAM (III E3–E9). Za zaangażowanie w pracę dydaktyczną i na rzecz studentów byłam dwukrotnie nagradzana przez Radę Samorządu Studentów Wydziału Biologii UAM (III E1–E2), zaś za pracę na rzecz Wydziału Biologii UAM - Nagrodą Dziekana Wydziału Biologii UAM (III C1–C2).

Od 2015 roku jestem zewnętrznym ekspertem do oceny wniosków dla National Research Council and its Executive Agency for Higher Education, Research, Development and Innovation przy Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, ekspertem w programie “Horizon 2020” (od 2014 roku) oraz w 7th Framework Programme for Research, Technological Development and Innovation „Humanities”, Action of the “Socio-Economic Sciences and Humanities” (od 2011 roku). Pełnię rolę członka Komitetu Naukowego Olimpiady Biologicznej na szczeblu okręgowym w Poznaniu (IV A1–A5, B1). W latach 2010–2012 byłam Koordynatorem Wydziałowego Programu LLP-Erasmus. W trakcie pełnienia tej funkcji zainicjowałam i uczestniczyłam w organizowaniu umów z 7 europejskimi uczelniami (IV, F1). Recenzowałam projekty badawcze (IV B1), artykuły w czasopismach krajowych i międzynarodowych (IV C). Jestem członkiem rady redakcyjnej „Sociology and Anthropology” (IV D1) oraz sekretarzem redakcji „Monografie Instytutu Antropologii” (IV D2).

Szczegółowy wykaz dotychczasowych osiągnięć naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych przedstawiłam w Załączniku 4 (Wykaz opublikowanych prac naukowych lub twórczych prac zawodowych oraz informacja o osiągnięciach dydaktycznych, współpracy naukowej i popularyzacji nauki).

Poznań, dnia 6 maja 2015 roku

